

Маматжанова Ф.К.

**ҮЙ-БҮЛӨЛҮК МАМИЛЕЛЕРДИН БАРГАН САЙЫН ЛИБЕРАЛДАШУУСУ
ЖАНА АЯЛДЫН ЭКОНОМИКАЛЫК КӨЗ-КАРАНДЫСЫЗДЫГЫ**

Маматжанова Ф.К.

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ ЖЕНЩИНЫ И ДАЛЬНЕЙШАЯ
ЛИБЕРАЛИЗАЦИЯ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

F.K. Mamatzhanova

**THE ECONOMIC INDEPENDENCE OF WOMEN AND THE FURTHER
LIBERALIZATION OF FAMILY RELATIONS**

УДК: 301.

Үй-бүлө мүчөлөрүнүн мамилелеринин либералдык негизде түзүлүшүн америкалык социолог Ф.Фукуяма – ажырашуулардын жогорку көрсөткүчүнө, ата-энелик авторитеттин жоктугуна, балдардын үй бүлөдөн алыстоосуна себеп деп жазган. Ошондуктан аял үчүн энелик роль менен коомдук ишин айкалыштыруу жаатында жалгыз өзүнүн аракети аздык кылат. Ал үчүн мамлекет жана үй-бүлө мүчөлөрү тарабынан да биргелешкен аракет, жардам зарыл.

Аялдар өлкөнүн эмгек каражаттарынын эң чоң булагын түзүү менен республиканын экономикасында чечүүчү ролду ойнойт.

The liberal relationships of family members have been described by American sociologist F. Fukuyama, who considers that the liberal relationship is the reason for high rate of divorces, loss of parents' authority, loss of close contact between parents and children, as well as children's leaving home. So, a woman's actions in combining mother's personal responsibilities with social activity are not enough. That needs certain joint actions of the state structures and family members.

Women make a big labour resource of the country and they contribute greatly to the development of the country's economy.

Патриархалдык үй-бүлө учураган өзгөрүүлөрдүн баарына нравалык жаңылануулар эң биринчи көпчүлүк индустриалдык өлкөлөрдү кучагына алган, кең жайылган аялдардын эмансипациялык кыймылы себепчи болгон.

Философ Ж.П. Сартр боюнча: «XIX кылымга чейин еврейлер аялдарга окшоп өз алдынчалыкка, коомдук жана саясий турмушка катыша алышпаган, аялдар да катышууну жакында эле башташты деп айтылат» [1. 150-159-б.]. Мында аялдын абалын миндеген жылдар бою аймакка, мамлекеттүүлүгүнө ээ боло албай келген улутка салыштырып жатат. Ар нерсенин чеги бар. Аны Израилдеги согуш, кыймыл-аракеттен, аялдардын кыймылынан билүүгө болот.

Үй-бүлө мүчөлөрүнүн мамилелеринин либералдык негизде түзүлүшүн америкалык социолог Ф.Фукуяма – ажырашуулардын жогорку көрсөткүчүнө, ата-энелик авторитеттин жоктугуна, балдардын үй бүлөдөн алыстоосуна себеп деп жазган [2. 484-485-б.]. Ушул эле тенденцияларды, бирок, тагыраак немец социологу Ульрих Бек белгилеген: «...эгерде 50-60-жылдары адамдар «жашоодо кандай максатты көздөйсүз?» деген суроого «бактылуу үй-бүлөлүк турмушту: үй салууну, машина сатып алууну, балдарга татыктуу билим берүүнү ниет кылышса 90-жылдары жүргүзүлгөн изилдөөлөр боюнча бул суроого жооптор

өзгөргөн, башкача айтканда, өздүгүн табууну, өзгөчөлүккө ээ болууну, өзүнүн жөндөмдөрүн өнүктүрүүнү максатка коюшкан» [3. 143-б.].

Эки эмансипатордук кыймылдын: балдардын ата-энеден, аялдын эркектен көз карандылыгынын алсызданышы-жаңы үй бүлөнүн тибин жаратат. Англиялык социолог Э. Гидденстин ою боюнча: «жубайлар биргелешкен эмоционалдык ишкананын кызматчылары сыяктуу абал түзүлдү. Балдарынын алдындагы милдеттеринен да жогорку абалга айланды. «Үй» алар үчүн эмоционалдык колдоо алууга келген агенттин чөйрөсүнө айланды» - дейт [4. 45-б.].

XIX кылымдагы Англиянын ички саясаты дегенде көп учурда эки негизги жаңжал : добуш берүү укугун кеңейтүү үчүн болгон күрөш жана профсоюздарды мыйзамдаштыруу, айлык акыны көбөйтүү менен жумуш шарттарын жакшыртуу үчүн болгон күрөштү түшүнөбүз. Бирок бул күрөштөр менен кээде биригип кетип, кээде четке сүрүлүп калып үзөңгүлөш келаткан, мааниси жагынан алардан кем калбаган дагы бир күрөш эсептелет, бул кийинчерээк «феминизм» деген ат менен белгилүү болуп, аялдардын укуктарын талап кылуу кыймылынын алгачкы натыйжалуу баскычы болгон. Социалисттер Уильям Томпсон менен Анна Уиллер коомдогу үй бүлөнүн акы төлөнбөгөн жоопкерчилигин аркалаган аялдардын жекече атаандаштыкка негизделген коомдо эркектер менен тең укутуулукка жетишүүгө эч кандай мүмкүнчүлүгү жок деп далилдешкен [5. М.Стюарт 2002].

Көптөгөн адистер эгер аял менен эркектин жашоодогу ролдорунда болгон айырмачылыктар жоюлса коомчулук өтө көп нерсени жоготот деп, коом өзүнөн өзү начарлайт дешет, себеби:

1) эркек иштеген ишине кызыгуусун жоготот. Илимий иштеби, чыгармачылык же өндүрүштүк иштеби эркектин өз милдетин мыкты аткарышынын себеби анын жанында сүйгөн жары, балдарынын апасы бар. Ал үй-бүлөсү үчүн чымырканып иштеши керек. Адатта эркек үйүнө иштеп тапкан акчасын алып келип, иштеги ийгиликтерин айтып үй-бүлөсүн сүйүндүргүсү келет. Ал үй-бүлөсүнүн өз эмгегин баалаганын билип анданда жакшы иштөөгө аракет кылат. Демек, ал өндүрүштө канчалык жакшы иштесе үй бүлөсүнө жана коомчулукка ошончолук көп пайда келтирет.

2) Үйдөгү табышкер аял болсун дейли. Мындай үй-бүлөдөгү аял менен эркектин көрүнүшү кандай болушу мүмкүн? Аял үйдү үй кылып турган өз ишине – үй жасалгалап, үй күтүүгө көңүлү келбей калат. Мисалы, эгер аял өзүнүн үй бүлөдөгү өзгөчө ордун билип, өзүн бактылуу сезсе анда үй бүлөдөгүлөрдүн бардыгы бактылуу болот. Күйөөсү менен балдарынын

сүйүүсү, жакындыгы, камкордугу бардык нерсенин ордун толтурат. Бирок аял коомдо эркек менен бирдей милдет аткара баштагандан кийин кир жууп, жамап-жаскоого, үйдү жыйнап, тамак жасоо (аялды адатта ушул иштери үчүн баалашат) аялдын негизги милдети болбой калат. Иштен чарчап келсе, акчаны күйөөсүнөн ашык болсо ашык, бирок асты кем таппаса эмне үчүн ал үйдү да кармашы керек? /й бүлө өз маанисин жоготуп, аял өзүнүн ордунан айрылат да, адамдар үчүн үй бүлөө өзгөчө баалуулук болбой калат.

3) Коом, үй-бүлө болбосо деле эң сонун жашай берет деген пикир бар. Бирок балдар үй бүлөдөн ала турган зарыл турмуштук тажрыйбаны ала албай калышат. Далил: балдар мык кагышты апасынан үйрөнө турган болот, ал эми атасы болсо үй иштери боюнча айтып берет. Ошентип адамдардын табигый милдеттери аралашып кетет. Аял-эркекти билбеген үй бүлөдөн ошондой бала чыгат. Мына ошондо коомчулукка аскерде ким кызмат кылары, тартипке ким көз салары, балдардын төрөлөрү- төрөлбөсү баары бир болуп калышы мүмкүн.

Шарль-Луи Монтескье өзүнүн «О духе законов» деген эмгегинде түрдүү өлкөлөрдө, түрдүү доордогу аялдардын абалы жөнүндө жазса, ал эми «Персидские письма» деген китебинде үй-бүлөлүк мамилелер жана үй-бүлөлүк мораль жөнүндө айткан. Аялдардын эң жөнөкөй адамдык укуктары жөнүндө айтканда Монтескье аялдар тарапта болгон. Ал жыныстардын теңсиздиги жана көп аял алуу, уяңдык, кызгануу маселелерине кенен токтолгон. Үй бүлөнүн биологиялык маңызы бар. Ал өзүн-өзү сактоо мыйзамын аткаруу үчүн адамзат тукумун улантуучу катары чыгат. Үй-бүлө коомдо жашайт. Ошондуктан анын маңызын биологиялык да жана социалдык да аспектте кароо зарыл экендигине маани берген. Монтескье боюнча экономика түздөн-түз нике жана үй-бүлөнүн формасына таасир тийгизет. Көп аял алуучулук кээ бир эркектердин баюусунун жыйынтыгы гана деп карайт. Экономикалык мамилелер аялдын укуктук абалына, никенин тазалыгына, үй-бүлөдөгү ажырашуу же ажырашпоого да таасир этет.

Француз агартуучусунун үй-бүлөнүн мүнөзү эр-катындын тигил же бул социалдык катмарга кирүүсүнөн, климаттык шарттардан көз каранды экендиги жөнүндөгү ойлору өтө маанилүү. Бул жерде анын коомго географиялык мамилеси көрүнүп турат. Бир аял менен жашоого үндөгөн мыйзам европалык климатта жашаган эркектерге таандык. Ал азиаттыктарга туура келбестигин айтат. Магомтанство Европага караганда Азияда оңой жайылгандыгын карай турган болсок Монтескьенин тууралыгы тастыкталат. Башкача айтканда, Монтескье боюнча үй-бүлөлүк мамилелер адамдын биологиялык өзгөчөлүгүнө, географиялык шарттарына, социалдык максаттарына дал келүүсү зарыл. Ушул үч мыйзамдын негизинде үй-бүлө жана нике мыйзамдары түзүлүүсү керектигин баса белгилеген.

Жубайлык - аял менен эркектин личносттук өз ара мамилеси. Ал имманенттик баалуулуктар менен колдоого алынып моралдык принциптер менен жөнгө салынат жана жогоруда аталган мыйзамдар чегинде жашайт. Имманенттик (Имманенттик-лат.immanens-мүнөздүү, таандык; тигил же бул предметке, кубулушка, процесске ички таандыгы; жаратылышынан келип чыгуучу). [6. 331-б.] Баалуулук дегенде «адаптациялык белгилер», «жакындык» жана «автономия» эсептелет. [7. 136-б.]

/й-бүлөлөрдүн биригишинен эл пайда болот. /й-бүлө бир элди эл кылган улуттук жана руханий нарктар, салт-санаа жана үрп-адаттар үйрөтүлгөн бир мектеп. /й-бүлөдө кичүүлөр улуулардын жүрүм-турумдарынан үлгү алат. Дайыма көрүп жүргөн кыймыл аракеттери алардын ички дүйнөсүнө сиңип, адатка айланат. Мына ушинтип баланын ахлагы жана адамдык акыл-эси калыптанат. Бүгүнкү үй-бүлө институтунда аялдын ролу өзгөчө. Дал мына ушул өзгөчөлүгү анын аң сезими, жүрүш-турушу, жубай, эне, кызматкер катары ага бийик талаптарды коет.

«Улан-кыздар ата-энелеринен, - деп жазат В.А.Сысенко, - темпераментти, мүнөздү гана эмес, ошондой эле жүрүш-туруштун, мамилелешүүнүн курумун, жооп кайтаруунун кыябын да мурастар турган жагдайды унутууга жарабайт. Бул жерде социалдык мурастоонун мыйзамдары аракеттенет.» [8. Ж.Тощенко 1997.] Бирок үй-бүлөдөгү тынч турмуш аялдын жүрүш-турушунун жумшактыгына сатылып алынбайт. Демек аял үчүн энелик роль менен коомдук ишин айкалыштыруу жаатында жалгыз өзүнүн аракети аздык кылат. Ал үчүн мамлекет жана үй-бүлө мүчөлөрү тарабынан да биргелешкен аракет, жардам зарыл.

Аялдар өлкөнүн эмгек каражаттарынын эң чоң булагын түзүү менен коомдун экономикасында чечүүчү ролду ойнойт.

Гендердик экономика - гендердик изилдөөлөрдүн кыйла жаш жана ошол эле мезгилде кыйла активдүү өнүгүп жаткан багыттарынын бири болуп саналат. Ушул багыттын негизи эркектер менен аялдардын ортосундагы экономикалык айырмачылыктарды талдоо жана ушул феномендин себептерин аныктоо. Бүгүнкү күндө гендердик экономика экономикалык теориялардын негизги багыттарынын алкагындагы өтө ар кандай концепциялардын кеңири спектрин камтып турат. Жалпысынан алганда экономиканын гендердик өңүттөрүн кароодогу жана талдоодогу үч башкы методологиялык багытты бөлүп көрсөтүүгө болот:

- классикалык эмес талдоонун көз-карашынан мамиле жасоо.

- марксисттик саясий экономиянын жана ага тектеш багыттардын (неомарксизм, радикалдык жана социалдык феминизм) көз-карашынан мамиле жасоо.

- институционалдык экономиканын көз-карашынан мамиле жасоо. Ушул багыттардын ар биринин өзүнүн жактырган көрүнүштөрү жана гендердик көйгөйлөрү, өзүнүн жеке аныктоолору бар. Мисалы: классикалык эмес багыт үчүн бул - үй чарбасынын экономикасы - эмгекти үй бүлөнүн ичинде бөлүштүрүү, күйөөсү жана аялы менен биргелешип кабыл алынган эмгек рыногуна чыгуу жөнүндөгү чечим. Методологиялык багытка Жойс Жакобин тарабынан 1996-жылы жазылган гендердик экономика боюнча кыйла толук жана методологиялык жагынан ирээтке салынган окуу китептеринин биринин тиешелүү бөлүмүнүн кыскартылган баяндамасын билдирген «эмгек рыногундагы гендердик сегрегация» деген текстти да таандык кылууга болот [9. Конвенция].

/й чарбасынын өндүрүүчү милдетине, эмгекти үй-бүлөнүн ичинде бөлүштүрүүгө никелик жана репродуктивдүү жүрүш-турушка тиешелүү классикалык эмес концепциялардын обзору Журженконун «Феминизмдин теориясы жана тарыхы» (Харьков. Ф-Пресс,1996) окуу китебинен алынган «Феминисттик экономикалык теориянын предмети жана милдети» деген текстте сунуш кылынган.

Социалдык феминизм жана ага тектеш марксизм, неомарксизм үчүн башкы изилдөө максаты аларды үй-бүлөнүн ичинде, андан тышкары жерде эксплуатациялоонун себептери жана түрлөрү, гендердик теңсиздиктин келип чыгышынын факторлору жана чөйрөлөрү жөнүндө, патриархаттын жана капитализмдин өз ара байланышы тууралуу суроого жооп табуу катары аныкталышы мүмкүн.

Көпчүлүк экономисттер калктын кайсы бир бөлүгү басынтылса, өлкө абдан зор зыянга учурайт деп эсептейт. Анткени өлкө өзүнүн адам ресурстарын толук өлчөмдө пайдаланбаса, анын экономикасы атаандаштыкка жөндөмсүз болушу көбүрөөк ыктымал. Бүткүл дүйнөдөгү аялдар жетишкен ийгиликтер алар бардык иштерде болбосо да көпчүлүгүндө эркектер менен бирдей эле иштей ала тургандыгын айгинелеп турат. Демек өлкөдөгү бардык жумушчу күчтүн жарымынын дараметтүү билгичтиктерин пайдаланбоо абдан эле ысырапкордук болмок. Андан сырткары эгерде калктын бир бөлүгүнүн укуктарына тиешелүү көңүл бурулбаса, бул адамдар өз кадыр - баркын билбей, алардын экономикалык пайда келтирүү мүмкүнчүлүгү чектелип калат дегенге барабар.

Бийликтин тең эмес бөлүштүрүлүшү аялдар менен эркектердин ортосунда каражаттарды - убакытты, кирешени, менчикти - бирдей эмес бөлүштүрүүгө алып келет. БУУнун көп ирет эске алынып жүргөн бул статистикасы учурдагы абалды туура эле чагылдырат: «аялдар бүткүл дүйнөдөгү жумуштардын 3төн 2 бөлүгүн аткарат, бүткүл дүйнөдөгү кирешенин 10 дон 1 бөлүгүн иштеп табат, дүйнөнүн бардык сабатсыз калкынын 3 төн 2 бөлүгүн түзөт жана дүйнөдөгү бардык менчиктин 10 дон 1 не жетпеген бөлүгүнө ээлик кылат».

Аялдардын саясий жактан тең укуктуулугу Советтик биринчи Конституцияда (1918-ж) бекитилген [10.372]. 1917-1918- жылдары чыгарылган бир катар мыйзамдарда Совет бийлиги эмгек, жарандык жана никелешүү укугуна, билим берүү маселесинде аялдарды эркектер менен толук тең абалга жеткирди. Аялдар эмгегин, энеликти жана балалыкты коргоо боюнча чараларды көрдү, бирдей эмгек үчүн бирдей акы төлөө принципин орнотту. 1921-жылы Түркстан АССР Борбордук Аткаруу Комитети калың төлөөгө, көп аял алууга, жана кыздарды зордуктап күйөөгө берүүгө тыюу салуу жөнүндө Декрет чыгарды [11.373-б. Ушул эле жерде]. Туура аял эмгеги - бул аялдын коомдук өндүрүш процессине катышуусу. Аялдарды коомдук өндүрүшкө тартуу, алардын сабатсыздыгын жоюу максатында клубдар, кызыл бурчтар, дыйкан аялдар үйлөрү жана башка мекемелер, балдар бакчалары уюштурулган. Кыргызстанда алгачкы аялдар бөлүмдөрү 1919-1920-жылдары Бишкек, Каракол, уезддик-шаардык, Ош округдук, Беловодский волостук комитеттеринин алдында түзүлгөн [12.374-б. Ушул эле жерде].

Азыркы өткөөл мезгилде да кыйынчылыктын анабашы энинин энчисине ыйгарылгансыйт. Тактап айтканда бүгүнкү энинин жашоо-тиричилиги, бар билгени – базар... базар... базар. Аң сезимдикти, адамгерчиликти, аялдык назиктикти базардын ырайымсыз мыйзамдары тебелеп тепсөөдө. Дал ушундай учурларда баш-оту менен кошо көр тиргиликтин кулуна айланып, утурумдук жан багуунун камын жеп калган энелердин жонунан зылдай оор жүктү ким качан жеңилдетет? Албетте алар жашаган мамлекет. Энелерди коргоо-жаш муундарды, үй-бүлөнү, келечекти коргоо дегендин өзү.

Чындыгында материалдык-финансылык көз карандылыктан азат болуу гана аял-эненин көзүн ачып, аң-сезиминин ар тараптуу өнүгүшүнө өбөлгө болот. Аялдын социалдык муктаждыктары канчалык бийик дөңгөөлө чечилсе, мамлекеттин өсүп-өнүгүүсү да ошончолук бийиктейт.

Азыр аялдардын 90% балдарынын курсагын кантип тойгузууну гана ойлоп калышкан. Азыркы турмуштук жагдай катары көзгө сүртүлбөгөн мындай мүчүлүш эртеңки күнү башыбызга түшкөн оор мүшкүл болушу мүмкүн. Себеби наристе дүйнөнү, коомду энинин туюму, акыл-эси аркылуу кабылдайт. Энинин коомдук, үй бүлөлүк милдеттеринин жеңилдеши балага болгон камкордук үчүн убакытты көбөйтөт. Мындай кадам балдар, өспүрүмдөр арасында тартип бузуулардын азайышына ууру-кескиликтин кан буугандай токтошуна, жаш үй бүлөлөрдөгү ич ара араздашуулардын тамырына балта чабылышына, ата-энелерибиздин урмат-сыйга бөлөнүшүнө өбөлгө түзмөк. Ошентип, аял-эне өзүнө көрүлгөн камкордукту он эселеп кайтармак [13.20-б].

Аялдардын эмгек процессине катышуусу өсүп келет. Бирок ошол эле учурда аялдар өзүлөрүнүн ишкердик чөйрөсүндөгү экономикалык укуктарын ишке ашырууда көптөгөн тоскоолдуктарга учурашат. Бул тоскоолдуктарды билим алууда, карыз алууда (банктерден) мураскерликте жана мүлккө ээлик кылууда кездештирүүгө болот. Ошондой эле толгон токой үй жумуштарынан суурулуп чыгып коомдук иштеги активдүүлүгү үчүн жарыбаган айлык алуусу өкүнүчтүү. Экономикалык кризистен да эң алгач аялдар көбүрөөк жабыр тартышат. Аны менен коштолгон жумушсуздук өтө оор, күнү бою жасалган эмгек үчүн болбогон акчага ыраазы болуп иштөөгө мажбурлоодо.

1995-жылы Пекинде өткөн аялдардын абалы боюнча 4-бүткүл дүйнөлүк конференцияда коюлган маанилүү маселелердин катарында аялдар менен эркектердин ортосундагы экономикалык теңсиздик 12-орунда турган жана бул маселе эл аралык коомчулук, өкмөт жана жарандык коом кечиктирбей чечүүгө муктаж маселе катары баса белгиленген.

1997-жылы БУУнун аялдардын абалы боюнча комиссиясы өзүнүн 41-сессиясында экономикалык теңсиздик маселесин карайт. БУУга мүчө мамлекеттерге жана эл аралык коомчулукка аялдардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн, укуктарын кеңейтүү боюнча жаңы кадамдарды баштоо сунушталган. Ал эми иш чаралар татыктуу эмгек акы алган кызматчы, менеджер, жалдоочу, шайланган чиновник, бейөкмөт уюмдардын жана профсоюздардын мүчөсү, өндүрүп чыгаруучу, жеке чарбалардын жетекчилери катары чыккан аялдарга колдоо көрсөтүүнү камтыган.

Азыркы учурдагы экономикалык система эмгек акынын тегерегинде уюштурулгандыктан, эмгек акыны көзөмөлдөө жашап кетүү үчүн эң башкы шарт. Эмгек акы жекече иштеп табылгандыктан, үй бүлө мүчөлөрүнө, үй чарбасынын ичинде жана арасында бөлүштүрүлөт. Акча үй бүлө бийлигинин негизги булагы. Бирок жаңы классикалык жана маркстык экономикалык теориялар акча үй чарбасынын ичинде, үй чарбалары арасында кандай которулат, акчаны ким иштеп табат, кайрадан бөлүштүрөт, көзөмөлдөйт жана сарптайт дегендин манилүүлүгү сыяктуу суроолорду койгон. Гендердик келечек акчаны көзөмөлдөп туруу үй чарбасынын ичиндеги бийликтин маанилүү ченемин болжолдойт, ал эми үй бүлөлүк эрежелердин

гендердик мүнөзү бул анын кыймылын түшүнүү үчүн маанилүү.

Акчаны иштеп табуу үй бүлөлүк кирешени көзөмөлдөөнүн өзү эмес. Акыркы он жылда АКШдагы аялдардын бюджетке кошкон салымы жана күйөөсү бар аялдардын экономикалык көз-карандылыгынын азайтылышы таасир калтыраарлык болгон. Бирок коомдогу аялдар статусу өздүк кирешесин дагы көзөмөлдөө жөндөмдүүлүгүн сын көз менен кароо боюнча калат. Аялдар өздөрүнүн табышкер ролун үй бүлөдөгү өз абалын чындоо үчүн пайдаланышат. Булар изилдөөнүн жаңы маселелери.

«Жаңы үй-бүлөлүк экономиканын» теориялык модели мындай сооданы үй бүлөнү эки адамдан турган фирма сыяктуу түшүнүү жолу катары каралышы зарыл. Рыноктук талаптар образдуу ыкмада, баада жана эмгек акыда ишке ашырылат. Качан аял аз эмгек акы алса, ал үй чарбасынан тышкары алардын эмгегинин төмөн бааланышы менен түшүндүрүлүп келет. Бул шарт үй бүлөдөгү аялдардын басмырланышын моюнга алгандын ордуна теңсиздикти ого бетер күчөтөт. Аялдын экономикалык көз карандылыгы, анын коомдогу негизги статусунун көрсөткүчү болуп келет. Экономикалык көз карандылык аялды негизги коомдук каражаттардан чектеп, мүмкүнчүлүктөрүн жана укуктарын көрсөтүүгө тоскоол болот. XX кылымдагы социалдык трансформация, башкача айтканда, аялдардын массалык эмгек рыногуна чыгышы аларга кайсыл бир деңгээлде экономикалык өз алдынчалыкты берди. Бирок саясий, социалдык чөйрөдө анчалык деңгээлде көз карандысыздык камсыз болгон жок. Жашоо үчүн зарыл болгон каражаттарга ээ болбоонун өзү социалдык-экономикалык көз карандылыкты мүнөздөп турат. Сөзсүз түрдө ачык коомдук чөйрөдө мамлекеттик жана жумуш берүүчү жеке сектордогу жана үй-бүлөдөгү экономикалык көз карандылык бири-биринен айырмаланат.

Жумуш орунунун аздыгы аялбы, эркекпи бирдей иш берүүчүгө көз карандылыкты күчөтөт. Иштеп жаткан орун купулга толобу, толбойбу, алган маяна жетеби, жетпейби жоктон көрө жогору деген принцип кармалып келет. Ал иш ордун чанган учурда да андан жакшысын табууга ишенимдин жоктугу иш берүүчүнүн каражатка болгон монополиясын дагы да бекемдейт. Арзан эмгек күчүн кармоого шарт түзөт.

Алмаштыргыс жана алмаштырууга боло турган жумушчу болот. Алмаштырууга боло турган жумушчу үчүн көз карандылык алмаштыргыс жумушчуга караганда күчтүүрөөк. Айрыкча ал аял киши болсо.

Жумушчунун иш берүүчүдөн көз карандылыгы анын укуктарынын бузулушуна, чектелишине, айлык маянасын бербей коюуга чейинки абалга жеткирет. Көз каранды ишчиде «өзүн өзү баалоо» төмөн болот. Мунун өзү аны оңой манипуляциялоого шарт түзөт. Ал болсо начар эмгек шарты, айлыгын өз убагында бербөө, аз айлык төлөө, айлыгын такыр бербей коюу, иштен бошотуу же коркутуу менен коштолот.

Иш берүүчүдөн көз карандылык эки типте болот. Биринчиси, «патерналистик» деп атоого болот. Башкача айтканда жумушчунун эмгек стажы көп, ишканадан үй жай берилген, түрдүү суроо талаптарын иш берүүчү аткарган. Бул учурда кандай кыйын кезең болсо да, аз эмгек акы үчүн да кармалып иштешет. Экинчиси, жеке экономикалык сектордогу аялдардын

иш берүүчүдөн көз карандылыгы түзөт. Азыркы учурда өлкөбүздөгү жана тышкы миграцияда жүргөн эмгекке жарамдуу аялдарыбыз, эркектерибиз ушул типтеги көз карандылыктан көбүрөөк жапа чегишүүдө. Соодада жана коомдук тамактануу жайларында, курулушта иштеген жумушчулар эч кандай социалдык жактан корголбойт. Аларды ишчи катары баалашпайт, ден соолугу, эмгек шарты (кышын, жайын) кызыктырбайт. Эмгек китепчеси жөнүндө, техникалык ж.б. коопсуздук жөнүндө сөз да жок. «Түнкүсүн иштетчүмүн, сатуучу болуп, скинхеттер кирип бычак менен кубалады, муздаткычты айланып качтым. Бешенеми колбаса менен салат алганы орто жаштагы орус киши кирип калып эки жигитти кууп чыкты. Антпесе күнүм эмне болот эле билбейм, азыр эстесем коркуп кетем. 32 жаш. Жыпара. Москва», «...түнкү сменада иштетчүмүн, төрт айлап айлыгымды ала албадым, сурап кирсем билгенинди кыл деди. Бирөөнүн жеринде эмне кылмак элем, башка иш издеп кеттим. Үйүмдөгүлөр аны билбей өзүн үчүн эле жашап жүрөсүң акча салбай дешет... Айчүрөк, 28 жаш. Москва». Мындай көрүнүштөр бүгүн миңдеп саналат.

Коомдогу жана үй-бүлөдөгү мамилелердин барган сайын либералдашуусу бир эле учурда аялдарга экономикалык көз-карандысыздыкты берсе, кайра эле ашкере либералдашуудан жапа чеккен учурлары жок эмес. Андай болбошу үчүн эмне кылуу керек? ХХI кылымдын аялдары үй жумушу, бала тарбиялоо менен гана олтура албайт. Ага өзү да толук каршы. Анын үстүнө коом үчүн аялдар чоң күч болуп калды, демек коомдун түрдүү чөйрөлөрүндө аялдын укук-милдеттери даана көрсөтүлүп, алардын аткарылышына, сакталышына мамлекеттик кепилдик күчөшү зарыл.

Адабияттар:

1. Сартр Ж.П. Размышления о еврейском вопросе. // Нева.-1999., №7, 8.
2. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. / пер. с англ. Левина М.Б.-М., 2005.
3. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну. / пер. с нем. - М., 2000.
4. Голод С.И. Социолого-демографический анализ состояния и эволюции семьи. // Соц. исс. Социология семьи. Гендерные исследования.-М., 2008. №1(285).
5. Стюарт Милль. Аялдардын көз карандылыгы. -Б., 2002.
6. Новейший словарь иностранных слов и выражений - М., АСТ. Минск Харвест. 2002.,
7. Голод С.И. Стабильность семьи: Социологический и демографический аспект. - Л., Наука. 1984.
8. Тощенко Ж.Т. Социология. Бишкек. 1997.
9. Аялдардын абалы боюнча 4-бүткүл дүйнөлүк конференциянын жыйынтыктоочу документтери: Пекин декларациясы: Россия Федерациясында аялдардын абалын жакшыртуу боюнча БУУнун генералдык ассамблеясынын атайын сессиясы. Аялдарга карата басмырлоонун бардык формасын жоюу жөнүндөгү конвенция.
10. Кыргыз совет энциклопедиясы. Ф.1976. 1-том.
11. Эзелер түйшүктөн арылса. Шоокум. 2007. Жалган куран. №3.

Рецензент: д.филос.н., профессор Исаев К.И.